

Helena Karlíková (Brno)
helena.karlikova@iach.cz

K původu některých staroslověnských substantiv s prefixem *po-* a jejich osud ve slovanských jazycích

I. Struktura psl. substantiv:

I.a **kry* < ie. **krū-* ‘krev’;

**myšb* < **mūs-ji-* ‘myš’;

**vozь* < **uog^h-o-* ‘vůz’ < ie. **ueǵh-* ‘vézt’ (> **vezti*, *vezq* ‘vézt’);

**desь-n-ic-a* ‘pravá ruka’ < **desь-nь* ‘pravý’;

**ryb-ar’b* ‘rybář’ < **ryb-a* ‘ryba’;

I.b **brodь* > kauzat. *broditi*, **gonь* > kauzat. *goniti*, **gojь* > kauzat. *gojiti* ‘hojit’, **vozь* > kauzat. *voziti* ‘vozit’ apod.

**brękati* > **brękь* ‘břinkot’, **ręzati* > *ręzь* ‘řez’.

II. Stsl. substantiva s prefixem *po-*:

denominální původ: *počьstь*, *pokonь*, *pokrovь*, *polьdza*, *poniky*, *posocha*, *pozorь*, *povodьnь*;

spřežky: *porędije*, *podalije*, *podolije*;

nejasný původ: *porokь*, *posagь*, *posьlь*, *podoba*, *postelja*, *pochvala*;

deverbální původ: *pochotь*, *pokorь*, *poimь*, *ponosь*, *posluchь*, *potokь*, *potopь*, *potřeba*, *pobęda*, *postavь*, *pospęchь*;

II.a stsl. *počьstь* ‘pocta’ (< psl. **čьstь* < **k^uei-t-ti-* < ie. **k^uei-t-* ‘hledět na něco’ > **čisti*, **čьtq* ‘ctít, číst, počítat’);

stč. *počest* ‘úcta, uctívání, pocta, důstojnost, bezúhonnost’ (a také sloveso *počstiti* ‘uctít, poctít, vyznamenat’, *čstíti* ‘ctít’), v současné č. jen ve vazbě *na počest někoho* (stejně i slk. *na počesť niekoho*), r., ukr. *póčest* ‘pocta’;

II.b ch.-csl. *poniky*, *-kъve* f. ‘spodní proud, vířivý proud’ (< psl. **nik-* ‘nízký, dolů’ < ie. **ni-H₃k^uo-* ‘očima obrácený dolů’);

b. dial. *níkom* ‘tváří dolů, k zemi’, r. dial. *nik* ‘zátylek, zadní část krku’, (*na*)*níka* ‘rub, obrácená strana’;

stsrb. *pònikva* ‘místo, kde se řeka ztrácí pod zemí’ (srb.-ch. *pònikva* ‘kotlina, údolí’), stp. *ponik* ‘podzemní koryto řeky’, str. *ponikъ* ‘otvor, kterým se řeka propadá do země’; stč. *Ponikev* f., *Ponikov* m. (srovnatelné se jménem moravské říčky *Punkva* < **Ponikva*);

č. *-niknout*, *-nikat* (*vzniknout*, *vznikat*, *zaniknout*, *zanikat* aj.), stsl. *poniknōti* ‘svěsit hlavu’;

II.c stsl. *polbza* ‘užitek, prospěch, výhoda, zisk’ (< psl. **polbza* < **lb(d)za* (< **lbga*) ‘lehkost’ < **lbgb* ‘lehký’);

b. *pólza*, mk. *polza*, ukr. *píl’ha*, r. dial. *pól’gá*, s významy ‘užitek, prospěch’, též (v p., ukr. a r. dial.) ‘úleva (při nemoci), uzdravení’ aj.;

z csl. r. *pól’za* a stsrb. *polza* ‘prospěch, užitek’;

br. arch. *l’ha* ‘možnost, úleva’, str. *lbza* tv., r. dial. *l’ga* ‘lehkost’, ukr. arch. *nel’ha* ‘sychravé počasí’, č. dial. *nelze* ‘plískanice, psota’;

II.d stsl. *posocha* ‘hůl, klacek’ (< psl. **socha* ‘rozsocha, slabší kmen nahoře s pahýlem po větvi, vytvářející jakousi vidlici’ □ lit. *šakà* ‘větev’, lot. *saka* ‘rozvětvení’, stind. *šākhā-* ‘větev’, vše k ie. **kākhā* ‘větev’);

r. *pósoch* ‘poutnická nebo vycházková hůl’;

II.e *pokonъ* ‘počátek’ (< psl. **konъ* ‘kraj, začátek’ < ie. **ken-* ‘rodit se, začínat’ > psl. **-čęti*)

slk. kniž., č. st. *pokon* ‘konec’, p. dial. *pokon* ‘počátek, stvoření (světa)’, str. *pokonъ* ‘zvyk, zákon založený na tradici’.

Literatura:

Derksen 2008: Derksen, R., *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden–Boston 2008.

ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (red. E. Havlová – A. Erhart – I. Janyšková). 1–14, Praha 1989–2008, 15–18–, Brno 2010–2018–.

Karlíková 1994: Karlíková, H.: K významu stsl. substantiva *kovanije*. *Slavia* 63, 1994, 177–179.

Kopečný 1962: Kopečný, F., *Slovesný vid v češtině*. Praha 1962.

Němec 1954: O slovanské předponě *po-* slovesné. *Slavia* 23, 1954, 1–22.

SJS: *Slovník jazyka staroslověnského/ Lexicon linguae palaeoslovenicae*, 1–4 (red. J. Kurz a Z. Hauptová). Praha 1966–1997. Sv. 5 *Addenda et corrigenda*. Praha 2010–2016.

Sławski 1974: Sławski, F., *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego*. In: *Słownik prasłowiański*, 1. Red. F. Sławski. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974, 43–141.

Šlosar 1981: Šlosar, D.: *Slovotvorný vývoj českého slovesa*. Brno 1981.